

NORMATYWNO-PRAWNA REGULACJA UCZESTNICTWA BIEGŁEGO W POSTĘPOWANIU KARNYM UKRAINY I POLSKI: BADANIE PORÓWNAWCZE

Dr, docent Oksana Dufeniuk

Ukraina, Lwów, Lwowski Państwowy Uniwersytet Spraw Wewnętrznych, docent w katedrze kryminalistyki, medycyny sądowej oraz psychiatrii

Abstract. This article forms part of the series of research on the functioning of the institution of forensic scientists, experts in the criminal justice system. This scientific work contains the comprehensive analysis of the legal regulation of experts' participation procedure in the criminal proceedings in accordance with Polish and Ukrainian law.

In general, it has been proven that the law both of countries is similar in this field. The four groups of legal norms are presented including norms that have equivalents; norms that are partly presented in the legal systems of both countries; norms that do not have equivalents and are used only in the Polish or only in the Ukrainian criminal proceeding.

The research results are the basis for critically evaluation of the reforms in Ukrainian justice system and also will have play an important role in determining future direction of optimizing the functioning of the experts institution in criminal proceedings.

Keywords: forensic examination, expert, experts institution, criminal proceeding, criminal trial, investigative cooperation, justice system.

Wstęp. Wnioskowanie o pozytywnym dla Ukrainy doświadczeniu funkcjonowania instytucji ekspertyzy sądowej oraz uczestnictwo biegłego w postępowaniu karnym w Polsce nie będzie możliwe, jeśli nie będzie ustalono elementy wspólne i różnice obowiązujących ustaw w obu krajach. Rozumowanie określające zawartość normatywno-prawnej regulacji we wskazanej dziedzinie pozwala poddać krytycznej ocenie obecny stopień implementacji standardów europejskich w ukraińskim procesie karnym. Warto wyodrębnić zarówno to, co już uzyskało aprobatę, jak i to, co jeszcze nie zostało zaakceptowane przez ustawodawcę oraz praktykę sądowo-sledczą, jest jednak istotne, skuteczne, a może nawet niezbędne dla efektywnej działalności systemu wymiaru sprawiedliwości na Ukrainie.

Wyniki badań. Za główne źródła materiału badawczego obrano przede wszystkim ustawodawstwo dotyczące regulacji normatywnej w dziedzinie funkcjonowania instytucji ekspertyzy sądowej (instytucji biegłego) w postępowaniu karnym obu krajów¹. Polski KPK nie zawiera definicji „biegły”. Najbardziej proste rozumienie tego pojęcia można zarysować w taki sposób: to osoba, wpisana na listę prowadzonych przez prezesa SO². Takie osoby mają wysoki poziom zaufania, lecz to nie wyłącza możliwości powołania biegłego spoza listy, ponieważ kryterium doboru eksperta jest kwalifikacja i wiadomości specjalne w zakresie, który dotyczy przedmiotu ekspertyzy. Za kwalifikację biegłych, powołanych do konkretnej sprawy (ad hoc) bierze odpowiedzialność sam sąd.

Co do ekspertów-kryminalistów, to zabezpieczenie maksymalnej jakości kompetencji polskich fachowców, według M. Hrehorowicz, realizuje się za pomocą dwóch mechanizmów:

1) wewnętrzny, związany z uzyskaniem przez pracowników z laboratoriów uprawnień do samodzielnego wydania opinii;

2) zewnętrzny, dotyczący potwierdzenia poziomu opiniowania przez laboratorium na podstawie standardów międzynarodowych³.

Zgodnie z p. 2 § 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 24.01.2005 r. w sprawie biegłych sądowych biegły ustanawia się na okres 5 lat dla poszczególnych gałęzi nauki, techniki,

¹ Kodeks postępowania karnego: ustawa z dnia 06.06.1997 r., Dz. U. Nr 89, poz. 555; W oryginale: Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р., <http://zakon.rada.gov.ua>. [dostęp: 25.11.2017].

² P. Kruszyński, M. Błoński, M. Zbrojewska, *Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecnictwem*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 2015, s. 128.

³ M. Hrehorowicz, *Opinia biegłego w sprawach karnych gospodarczych i jej ocena sądowa*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2013, s. 23.

sztuki, rzemiosła, a także innych umiejętności¹. Okres ustanowienia upływa z końcem roku kalendarzowego. Zgodnie z p. 1 § 12 biegłym może być ustanowiona osoba, która:

- 1) korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich;
- 2) ukończyła 25 lat życia;
- 3) posiada teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w danej gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także innej umiejętności, dla której ma być ustanowiona;
- 4) daje rękojmię należytego wykonywania obowiązków biegłego;
- 5) wyrazi zgodę na ustanowienie jej biegłym².

Otóż zobaczymy jak wygląda sytuacja reglamentacji prawnej działalności biegłego w postępowaniu karnym. W pierwszej kolejności trzeba prezentować *elementy wspólne*. Należą do nich:

– cel powołania biegłego – stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy (§1 art. 193 polskiego KPK oraz cz.1 art. 242 ukraińskiego KPK);

– konieczność stosowania wiadomości specjalnych (§ 1 art. 193 polskiego KPK oraz cz. 1 art. 242 ukraińskiego KPK);

– możliwość wydawania opinii zarówno przez biegłego (biegłych), jak i przez instytucje naukowe lub specjalistyczne (§ 1, § 2 art. 193 polskiego KPK oraz p. 3.3. Instrukcji o przeznaczeniu oraz przeprowadzenia ekspertyz sądowych i badań eksperckich z 08.10.1998 r. nr 53/5);

– pełnienie czynności biegłego jest obowiązkiem (art. 195 polskiego KPK oraz p. 1 cz. 5 art. 69 ukraińskiego KPK);

– istnienie katalogu przypadków wyłączenia biegłego (art. 196 polskiego KPK oraz cz. 2 art. 69, art. 79 ukraińskiego KPK);

– obowiązek składania przyrzeczenia przez biegłego przed sądem (§ 1 art. 197 polskiego KPK oraz art. 356 ukraińskiego KPK);

– istnienie szczegółów pracy biegłego dotyczącej trybu zachowania w tajemnicy informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne”, „ściśle tajne”, „zastrzeżone”, „poufne” lub tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji (§ 3 art. 197, art. 179–181 polskiego KPK oraz art. 518 ukraińskiego KPK);

– udostępnianie biegłemu akt sprawy w zakresie niezbędnym do wydania opinii i wzywania go do udziału w przeprowadzeniu dowodów (§ 1 art. 198 polskiego KPK oraz p. 1,3 cz. 3 art. 69 ukraińskiego KPK);

– treść postanowienia dotyczącego powołania biegłego (art. 194 polskiego KPK oraz p. 3.3. Instrukcji o przeznaczeniu oraz przeprowadzenia ekspertyz sądowych i badań eksperckich z 08.10.1998 r. nr 53/5³);

– treść opinii biegłego (§ 2 art. 200 polskiego KPK oraz cz. 1 art. 102 ukraińskiego KPK);

– możliwość przesłuchania biegłego (§ 3 art. 200 polskiego KPK oraz cz. 7 art. 101, art. 356 ukraińskiego KPK);

– możliwość ponownego powołania biegłego lub powołania innych biegłych dla wydania opinii w tej samej sprawie (§ 3 art. 196, art. 201 polskiego KPK oraz p. 1.2.11. Instrukcji o przeznaczeniu oraz przeprowadzenia ekspertyz sądowych i badań eksperckich z 08.10.1998 r. nr 53/5⁴);

– o potrzebie obserwacji w zakładzie leczniczym orzeka sąd (§ 2 art. 203 polskiego KPK oraz cz. 3 art. 242, cz. 2 art. 509 ukraińskiego KPK);

– istnienie trybu szczegółowego uzyskania podstaw prawnych badania stanu zdrowia psychicznego oskarżonego połączonego z obserwacją w zakładzie leczniczym (art. 203 polskiego KPK oraz cz. 3 art. 242, art. 509 ukraińskiego KPK);

– opinia biegłego nie ma znaczenia wyjątkowego źródła dowodów i podlega ocenie tak jak i inne dowody w sprawie (art. 7 polskiego KPK oraz art. 94b cz. 10 art. 101 ukraińskiego KPK);

Oprócz wyżej wymienionych wspólnych elementów normatywno-prawnej regulacji funkcjonowania instytucji ekspertyzy sądowej oraz uczestnictwa biegłego w postępowaniu karnym na Ukrainie i w Polsce, czyli porównania przepisów prawa, uważam również za istotne nadmienienie o wspólnych praktykach stosowania tych przepisów prawa przez organy procesowe, sąd oraz dokonywanie ocen przez doktrynę naukową. W tym zakresie główną uwagę zwracają dyskusje,

¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz.U. z 2005 nr 15 poz. 133).

² Ibidem.

³ W oryginale: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МІО України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу МІО України від 26.12.2012 № 1950/5) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [dostęp: 13.12.2017].

⁴ Ibidem.

dotyczące następujących kwestii:

- granicy autonomii biegłego;
- języka opinii biegłego;
- trybu, sposobu weryfikacji kwalifikacji biegłego;
- znaczenie opinii niekategorycznych (prawdopodobnych);
- definiowania pojęcia „wiadomości specjalne”;
- stopień przygotowywania prawników do oceny dowodu naukowego.

Bardziej skomplikowana wydaje się tematyka różnic obecnych w prawie karno-procesowym na Ukrainie i w Polsce. Więc proponuję rozdzielić przepisy prawa według stopnia odzwierciedlenia w ustawodawstwie obu państw. Wynikiem takiej systematyzacji będzie uzyskanie co najmniej trzech grup przepisów prawa dotyczących uregulowania uczestnictwa biegłego oraz przeprowadzenia ekspertyzy sądowej w postępowaniu karnym:

przepisy prawa zawierające różnicę polegającą na tym, że mają one poszerzone, ograniczone lub zmienione w inny sposób brzmienie w ustawodawstwie obu państw, jednak zbliżone jednak jest stosowanie:

- korelacja między instytucjami prawnymi „powołaniem biegłego” w Polsce a „przeprowadzeniem ekspertyzy sądowej” na Ukrainie;
- nazwa postanowienia jako podstawy prawnej dla powołania biegłego (postanowienie o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego w Polsce / postanowienie o przeprowadzeniu ekspertyzy sądowej na Ukrainie);

- treść przyrzeczenia biegłego przed sądem;
- forma przedstawienia opinii biegłego;
- podstawy przeprowadzenia ekspertyzy powtórnej, dodatkowej;
- tryb weryfikacji biegłości;
- tryb współpracy międzynarodowej w zakresie wydania opinii;
- tryb przeprowadzenia ekspertyzy psychiatrycznej;
- tryb przeprowadzenia ekspertyzy komisyjnej, kompleksowej;
- tryb zabezpieczania wzmocnionej ochrony biegłego;
- wyznaczenie kwot wynagrodzenia za przeprowadzenie ekspertyz sądowych (Lista odpłatnych usług nadawanych przez wydziały MSW, Narodowej policji oraz Państwowej Służby Migracyjnej (Національної Поліції та Державної Міграційної Служби), i rozmiary opłaty za ich nadanie z 04.06.2007 r. nr 795¹ na Ukrainie oraz Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24.04.2013 r. w sprawie określenia stawek wynagrodzenia biegłych, taryf zryczałtowanych oraz sposobu dokumentowania wydatków niezbędnych dla wydania opinii w postępowaniu karnym² w Polsce);

przepisy prawa zawierające różnicę polegającą na tym, że istnieją one wyłącznie w ustawodawstwie ukraińskim:

- odrębny artykuł poświęcony statusowi procesowemu biegłego w postępowaniu karnym, a mianowicie definiowaniu pojęcia „biegły”, wyznaczeniu katalogu praw i obowiązków, określeniu granic aktywności biegłego, podstaw rezygnacji z obowiązku przeprowadzenia ekspertyzy sądowej (art. 69 ukraińskiego KPK);

- odrębny artykuł poświęcony określeniu odpowiedzialności karnej biegłego, w tym przewidziana odpowiedzialność karna za odmowę pełnienia obowiązków biegłego bez poważnych na to przyczyn (art. 70 ukraińskiego KPK, art. 385 ukraińskiego KK);

- zakaz przeprowadzenia ekspertyzy sądowej z pytań prawa (cz. 1 art. 242 ukraińskiego KPK);

- możliwość wyjścia biegłego poza granice postawionych mu pytań (cz. 3 art. 102 ukraińskiego KPK, p. 2.1. Instrukcja o przeznaczeniu oraz przeprowadzeniu ekspertyz sądowych i badań ekspertkich z 08.10.1998 r. nr 53/5³);

- dopuszczenie powołania biegłego przez stronę postępowania karnego samodzielnie i

¹ W oryginale: Перелік платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання, затверджений постановою КМ України від 04.06.2007 р. № 795, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF> [dostęp: 21.11.2017].

² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24.04.2013 r. w sprawie określenia stawek wynagrodzenia biegłych, taryf zryczałtowanych oraz sposobu dokumentowania wydatków niezbędnych dla wydania opinii w postępowaniu karnym, Dz.U. z 2013 r., poz. 508, <http://dziennikustaw.gov.pl/DU/2013/0508> [dostęp: 03.05.2017].

³ W oryginale: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МІО України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу МІО України від 26.12.2012 р. № 1950/5) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [dostęp: 13.12.2017].

uzyskania opinii na podstawie umowy (cz. 1 art. 242–244, art. 332 ukraińskiego KPK);

– wyznaczenie katalogu przypadków obligatoryjnego powołania biegłego (cz. 2 art. 242 ukraińskiego KPK);

– odrębny artykuł dotyczący określenia trybu szczegółowego przesłuchania biegłego w toku postępowania sądowego (art. 356 ukraińskiego KPK);

– możliwość łączenia funkcji specjalisty oraz biegłego w jednym postępowaniu karnym (nie jest poprzedni udział biegłego w statusie specjalisty powodem do jego wyłączenia);

– odrębna ustawa o ekspertyzie sądowej (Ustawa o ekspertyzie sądowej z 25.02.1994 r. nr 4038-XII¹);

– ściśle określenie terminów dostarczenia opinii biegłego (p. 1.13. Instrukcji o przeznaczeniu oraz przeprowadzeniu ekspertyz sądowych i badań eksperckich z 08.10.1998 r. nr 53/5²);

– określenie typowych pytań dla każdego rodzaju ekspertyzy (Naukowo-metodyczne rekomendacje z pytań o przeznaczeniu oraz przeprowadzeniu ekspertyz sądowych i badań eksperckich z 08.10.1998 r. nr 53/5³);

– możliwość przeprowadzenia ekspertyzy zarówno przez jedną, jak i przez kilka instytucji naukowych (p. 3.7. Instrukcji o przeznaczeniu oraz przeprowadzeniu ekspertyz sądowych i badań eksperckich z 08.10.1998 r. nr 53/5⁴);

– wyznaczenie formy, struktury oraz treści zawiadomienia o niemożliwości wydania opinii (p. 4.21 Instrukcji o przeznaczeniu oraz przeprowadzeniu ekspertyz sądowych i badań eksperckich z 08.10.1998 r. nr 53/5⁵);

– istnienie Listy literatury naukowo-technicznej oraz informacyjnej wykorzystywanej w trakcie przeprowadzenia ekspertyz sądowych (Lista rekomendowanej literatury naukowo-technicznej oraz informacyjnej wykorzystywanej w trakcie przeprowadzenia ekspertyz sądowych z 30.07.2010 r. nr 1722/5⁶);

– istnienie Rejestru metodyk badawczych (Rejestr metodyk przeprowadzenia ekspertyz sądowych z 02.10.2008 r. nr 1666/5⁷);

– istnienie Rejestru biegłych sądowych (Tryb przeprowadzenia państwowego Rejestru atestowanych ekspertów sądowych z 29.03.2012 r. nr 492/5⁸);

przepisy prawa zawierające różnicę polegającą na tym, że istnieją one wyłącznie w ustawodawstwie polskim:

– zakaz łączenia udziału specjalisty oraz biegłego w jednym postępowaniu karnym (art. 196 polskiego KPK);

– możliwość wydawania opinii biegłego w ustnej formie (art. 200 polskiego KPK);

– możliwość zawieszenia śledztwa na okres niezbędny dla wydania opinii (art. 325 polskiego KPK);

– obowiązek, aby podejrzanemu i jego obrońcy oraz pokrzywdzonemu i jego pełnomocnikowi doręczać postanowienie o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego i zezwolić wziąć udział w przesłuchaniu biegłych oraz zapoznać się z opinią, jeżeli złożona została na piśmie (art. 318 polskiego KPK);

– istnienie odrębnych list biegłych sądowych przy sądach okręgowych;

– możliwość wydawania opinii biegłego z pytań prawa;

– niektóre reguły uzyskania materiału badawczego dla porównania (zrezygnowania z praktyki

¹ W oryginale: *Про судову експертизу*: закон України від 25.02.1994 р., <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv> [dostęp: 13.12.2017].

² W oryginale: *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МЮ України від 08.10.1998 р. № 53/5* (у редакції наказу МЮ України від 26.12.2012 № 1950/5) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [dostęp: 13.12.2017].

³ W oryginale: *Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МЮ України від 08.10.1998 р. № 53/5* (у редакції наказу МЮ України від 26.12.2012 № 1950/5) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [dostęp: 13.12.2017].

⁴ W oryginale: *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МЮ України від 08.10.1998 р. № 53/5* (у редакції наказу МЮ України від 26.12.2012 № 1950/5) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [dostęp: 13.12.2017].

⁵ Ibidem.

⁶ W oryginale: *Перелік рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затверджений наказом МЮ України від 30.07.2010 р. № 1722/5*, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10> [dostęp: 13.12.2017].

⁷ W oryginale: *Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затверджений наказом МЮ України від 02.10.2008 р. № 1666/5*, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> [dostęp: 21.11.2017].

⁸ W oryginale: *Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів, затверджений наказом МЮ України від 29.03.2012 р. № 492/5*, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12> [dostęp: 18.12.2017].

powołania osób niezainteresowanych przy odebraniu wzorów, oględzinach; możliwość zakończenia zabezpieczania ujawnionych na miejscu zdarzenia śladów lub dowodów rzeczowych w pomieszczeniach laboratoria kryminalistycznych policji itp.)

Jak można przypuszczać, w toku dalszych rozważań warto skupić uwagę nad walorem oraz możliwością wprowadzenia w ukraińskim procesie karnym przepisów prawa oraz dobrych praktyk dotyczących drugiej lub trzeciej kategorii.

Wnioski. Podsumowując badanie porównawcze ustawodawstwa Ukrainy i Polski w zakresie funkcjonowania instytucji ekspertyzy sądowej (opinii biegłego) można sformułować następujące wnioski:

1. Obecny stan regulacji normatywno-prawnej trybu, podstaw, celów, treści, formy, innych kwestii dotyczących powołania biegłego, opiniowania oraz dokonania oceny opinii biegłego przez organ procesowy generalnie jest podobny do istniejącego w polskiej procedurze karnej.

2. Różnice w przepisach prawa obowiązujących w dziedzinie uczestnictwa biegłego oraz przeprowadzenia ekspertyzy sądowej w postępowaniu karnym warto podzielić na trzy grupy:

a) przepisy prawa, które mają poszerzone, ograniczone lub zmienione brzmienie w ustawodawstwie obu państw, jednak zbliżone w stosowaniu (na przykład, korelacja między instytucjami prawnymi „powołaniem biegłego” w Polsce a „przeprowadzeniem ekspertyzy sądowej” na Ukrainie; treść przyrzeczenia biegłego przed sądem itp.);

b) przepisy prawa, które istnieją tylko w ustawodawstwie ukraińskim (na przykład, definiowanie pojęcia „biegły”, wyznaczeniu katalogu jego praw i obowiązków, zakaz przeprowadzenia ekspertyzy sądowej z pytań prawa; możliwość wyjścia biegłego poza granice postawionych mu pytań; dopuszczenie powołania biegłego przez stronę postępowania karnego samodzielnie i uzyskania opinii na podstawie umowy; wyznaczenie katalogu przypadków obligatoryjnego powołania biegłego; istnienie Rejestru metod badawczych; istnienie ogólnokrajowego Rejestru biegłych sądowych itp.);

c) przepisy prawa, które istnieją tylko w ustawodawstwie polskim (na przykład, zakaz łączenia udziału specjalisty oraz biegłego w jednym postępowaniu karnym; możliwość wydawania opinii biegłego w ustnej formie; możliwość zawieszenia śledztwa na okres niezbędny do wydania opinii; istnienie odrębnych list biegłych sądowych przy sądach okręgowych; możliwość wydawania opinii biegłego z pytań prawa; niektóre reguły uzyskania materiału badawczego dla porównania itp.).

LITERATURA

1. Kodeks postępowania karnego: ustawa z dnia 06.06.1997 r., Dz. U. Nr 89, poz. 555;
2. W oryginale: Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р., <http://zakon.rada.gov.ua>. [dostęp: 25.11.2017].
3. P. Kruszyński, M. Błoński, M. Zbrojewska, Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 2015, s. 128.
4. M. Hrehorowicz, Opinia biegłego w sprawach karnych gospodarczych i jej ocena sądowa, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2013, s. 23.
5. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz.U. z 2005 nr 15 poz. 133).
6. W oryginale: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МЮ України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу МЮ України від 26.12.2012 № 1950/5) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [dostęp: 13.12.2017].
7. W oryginale: Перелік платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання, затверджений постановою КМ України від 04.06.2007 р. № 795, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF> [dostęp: 21.11.2017].
8. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24.04.2013 r. w sprawie określenia stawek wynagrodzenia biegłych, taryf zryczałtowanych oraz sposobu dokumentowania wydatków niezbędnych dla wydania opinii w postępowaniu karnym, Dz.U. z 2013 r., poz. 508, <http://dziennikustaw.gov.pl/DU/2013/0508> [dostęp: 03.05.2017].
9. W oryginale: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МЮ України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу МЮ України від 26.12.2012 р. № 1950/5) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [dostęp: 13.12.2017].

10. W oryginale: Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 р., <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv> [dostęp: 13.12.2017].

11. W oryginale: Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МЮ України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу МЮ України від 26.12.2012 № 1950/5) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [dostęp: 13.12.2017].

12. W oryginale: Перелік рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затверджений наказом МЮ України від 30.07.2010 р. № 1722/5, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10> [dostęp: 13.12.2017].

13. W oryginale: Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затверджений наказом МЮ України від 02.10.2008 р. № 1666/5, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> [dostęp: 21.11.2017].

14. W oryginale: Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів, затверджений наказом МЮ України від 29.03.2012 р. № 492/5, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12> [dostęp: 18.11.2017].